

Ekologinen elämäntapa, hyvinvointi, tarpeet ja arvot

HARRI NURMIO

Aluetieteen laitos, Tampereen yliopisto

Nurmio Harri (1991). Ekologinen elämäntapa, hyvinvointi, tarpeet ja arvot (Ecological way of life, welfare, needs and values). Terra 105: 2, 98–105.

In this article is dealt with general welfare theory and specially the meaning of environment to welfare. Only the existence needs, which lay on biological background have the unambiguous needcharacter. Satisfaction of existence-needs is necessary for individuals to remain able to function and to keep life continuing. Every other function to create welfare is value-bounded and can be defined belonging to the self-fulfillment concept. The forms of self-fulfillment can be »chosen freely» based on the values of society and its individuals provided that the satisfaction of existence-needs is not endangered. In practice the people have social and economical commitments, which determine their actions. These commitments are mostly spatial and impossible to break for social and economical reasons.

Harri Nurmio, Department of Regional Studies, Tampere University P.O. Box 607, SF-33101 Tampere, Finland.

Aluetieteellinen hyvinvointitutkimus on pohjautunut pääosin sosiologiassa ja sosiaalipolitiikassa kehitettyyn hyvinvointikäsitteistöön. Keskeinen ajatus on ollut hyvinvoinnin ja tarpeentyydytyksen samaistaminen; on ajateltu, että yksilön hyvinvointi toteutuu, kun hänen tarpeensa tulevat tyydytetyiksi. Hyvinvointisuuntautuneen aluetutkimuksen mukaan hyvinvointi on sidoksissa myös ympäristöön. Yksilön resurssit riippuvat ympäristöstä, joka on yhtä kuin alueiden perusrakenne eli luonnonresurssit, tuotanto, väestö, asutus, palvelut ja rakennettu tekninen infrastruktuuri. Sosiaalinen ympäristö puolestaan vaikuttaa siihen, miten yksilöt käyttävät ympäristön luomia edellytyksiä. Elämäntapamallit, arvot ja elämäntavat muodostuvat sosiaalisessa ympäristössä.

Hyvinvointi, tarpeet ja arvot

Useimmat hyvinvointitutkijat ovat määritelleet hyvinvoinnin joko kokonaan tai osaksi tarpeentyydytyksen kautta. Tämän hyvinvointikäsitteen keskeisen ongelman on Allardt (1976) todennut osuvasti sanoessaan, että tällöin olennaisinta on se, miten tarpeet määritellään. Tarpeiden määrittely on kuitenkin jäänyt hyvinvointitutki-

muksessa puutteelliseksi ja näin ollen tarvekäsitteen epätasällisuus heijastuu myös hyvinvointikäsitteen epätasällisyyteen.

Riihinen (1987) huomauttaa lisäksi, että tarve-teoreettisen hyvinvointitutkimuksen empiriassa on ollut suuria vaikeuksia, esimerkiksi Allardtila elintasomuuttujia lukuunottamatta samaa tarvetta mittaavat muuttujat ovat lähes korreloimattomia. Tämä saattaa johtua paitsi uusien asioiden mittaamisen vaikeudesta, myös taustalla olevan tarvekäsitteen puutteellisuudesta. Allardtin asetelma on kuitenkin looginen, koska hän hyväksyy marxilaisen ajatuksen, jonka mukaan tarpeet ovat muuttuvia ja yhteiskunnallisesti määritettyjä (ks. myös Leontjev 1975). Tästä syystä tarpeista selville pääsemiseen ei ole Allardtin mukaan mitään mekaanista menetelmää, vaan siihen tarvitaan kokonaisen tutkimusohjelman läpivieminen. Samalla käsitys tarpeiden historiallisesta muuttumisesta saa aikaan sen, että tarpeentyydytyksen taso ei kasva yhtenevästi esimerkiksi resurssien lisäämisen kanssa, koska mikään ei takaa, että tarpeet ja resurssit kasvaisivat samassa suhteessa. Päinvastoin näyttäisi siltä, että allardtilaisen tarvekäsitteen mukaiset tarpeet ovat länsimaisessa yhteiskunnassa lisääntyneet resursseja nopeammin siten, että aina vallitsee tyydyttämättömyyden tila. Itse asiassa tämä lienee

yhtenä syynä yhä jatkuvaan aineellisen kulutuksen kasvuun ja ympäristöongelmiin.

Arvon nostaminen esiin yhdeksi hyvinvoinnin keskeiseksi tekijäksi herättää uusia yksityiskohdaisempia kysymyksiä osatekijöiden suhteista. Kun arvotekijä otetaan huomioon ja erotetaan se tarvekäsitteestä, käy ilmi, että myös tarvekäsitteellä on analysoitava tarkemmin. Se mitä tähän asti on nimetty tarpeiksi, pitää nimittäin sisällään myös arvoulottuvuuden. Keskeinen kysymys on tällöin, onko tarpeissa objektiivisia tai »arvovapaita» tarpeita ja mitä ne ovat. Kääntäen voidaan myös kysyä, ovatko tarpeet arvosidonnaisia ja jos ovat, ovatko kaikki tarpeet sitä, vai vain osa tarpeista.

Hyvinvointiproblematiikka kytkeytyy alueta-
solle ensisijaisesti siten, että yksilön resurssit tarpeidensa tyydyttämiseksi liittyvät ympäristöön ja hän myös toimii tarpeita tyydyttäessään omassa spatiaalisessa elinympäristössään, joka voidaan ymmärtää luonnonoloista, taloudellisesta toiminnasta, väestöstä, asutuksesta ja muusta rakennetusta infrastruktuurista koostuvaksi alueelliseksi perusrakenteeksi.

Hyvinvointisuuntautuneessa aluetutkimuksessa onkin noussut keskeiseksi teoreettisen tutkimuksen kohteeksi hyvinvointikäsitteen aikaisempaa syvällisempi analyysi, koska vain tätä kautta päästään syventämään myös hyvinvoinnin toteutumisen alueellisen prosessin kuvaamista ja selittämistä. Käytännön tasolla hyvinvointikäsitteen kehittymättömyys näkyy esimerkiksi kaupunki-maaseutu -vastakkainasettelussa, jossa maaseutu on joutunut tavallaan altavastaajan asemaan pitkälle aineellisiin resurssihin ja niiden käyttöön perustuneissa hyvinvointierojen kartoituksissa. Toisaalta sosiaalitieteissä ja psykologiassa on samaan aikaan todettu, että maaltamuuttajat eivät koe kaupungissa olevansa onnellisia, vaikka heidän mitattavissa olevat hyvinvointiedellytyksensä ovat korkealla tasolla (Kortteinen 1982). Tästä voidaan päätellä, että hyvinvointikäsitteen kehittymättömyys johtaa siihen, että hyvinvointitutkimuksen tulokset eivät täysin vastaa yksilöiden kokemaa hyvinvoinnin toteutumisen tasoa. Jotta voitaisiin tehdä luotettavaa alueellista hyvinvointitutkimusta esimerkiksi hyvinvoinnin alueellisista eroista, olisi hyvinvoinnin osatekijät ja niiden muotoutuminen tunnettava niin hyvin, että päästäisiin syvempään käsitykseen myös hyvinvoinnin toteutumisesta yksilötasolla.

Viime aikoina on hyvinvointisuuntautuneen aluetutkimuksen piirissä ryhdytty jonkin verran suuntautumaan toimintatutkimukseen, mikä suuntaus on jo esimerkiksi kylätutkimuksessa

(ks. esim. Hautamäki 1979) ollut pitkään mukana. Tuomi (1991) epäilee, että hyvinvointia eivät ehkä määrääkään »tarpeiden tyydyttämisen markkinat», vaan »liikuntamme» talouden ja vallan, sosiaalisten roolien ja intiimin eksistoinnin alueilla. Tuomi ehdottaakin, että tarpeiden luetteloinnin ja luokittelun sijasta voimme ajatella hyvinvoinnin muotoutuvan ihmisen toiminnasta kolmen sfäärin (byrokrazia-yksityinen-intiimi) maisemassa. Tuomi esittää siis entistä voimakkaampaa irtaantumista »positiivisesta» tarve- ja hyvinvointiteoriasta ja suuntautuu eksistentiaalis-fenomenologiseen ihmisen olemistavan ymmärtämistä tavoittelevaan aluetutkimukseen.

Tuomen näkemyksen mukainen hyvinvointitutkimuksen laajentaminen voi olla hyvinkin hedelmällistä, mutta sitä ei missään tapauksessa ainakaan ympäristön ja hyvinvoinnin yhteyksiä tutkittaessa saa unohtaa, että ihmisen eksistenssin perustana on biologia, jonka tutkimuksessa »positivistinen» tiede on saanut aikaan paljon.

Viime vuosina yhä yleistynyt yksilötason ja allardtilaisittain aineettomien resurssien painottaminen on epäilemättä tarpeen, jotta hyvinvointikäsitteestä saataisiin aikaisempaa kannattavampi. Tämä saattaa kuitenkin tuoda mukanaan ongelmia aluetutkimuksen kannalta, koska hyvinvoinnin aineeton puoli voi olla nyky-yhteiskunnassa varsin heterogeeninen ja sekoittunut alueellisuudesta riippumattomaksi tarkasteltaessa tilannetta tietynä hetkenä tietyillä alueilla. Saattaa olla, että ainoa tapa todella kattavaan hyvinvointitietoon pääsemiseksi on ottaa mukaan Tuomen (1991) tarkoittama yksilötason henkilöhistoriallinen tarkastelu. Vaikka aineettoman hyvinvoinnin alueellistaminen voi olla vaikeaa, on alueellinen näkökulma epäilemättä erittäin oleellinen tarkasteltaessa yksilötason aineettomien hyvinvointiresurssien muotoutumista. Yksilön arvojen muotoutumiseen vaikuttanevat oleellisesti ne ympäristöt, joissa hän on elänyt elämänsä aikana, varsinkin sen alkupuolella.

Hyvinvointisuuntautuneessa aluetutkimuksessa on edelleen syytä selkeyttää hyvinvointikäsitteen sisältöä ja kytkeä hyvinvointikäsitte alueellisuuteen sekä horisontaalilla että vertikaalilla tasolla. Horisontaali taso tarkoittaa lähinnä aineellisten resurssien merkitystä tarpeentyydytykselle tietynä aikana tietyssä paikassa. Vertikaalisuus sen sijaan on hyvinvointia toteuttavan subjektin henkilöhistoriaa ja siitä riippuvia aineettomia hyvinvointiresurssseja, jotka voivat olla saman alueen eri asukkailla hyvin erilaisia riippuen heidän alueellisesta menneisyydestään eli siitä millaisissa ympäristöissä he ovat aikaisemmin eläneet.

Fyysinen ympäristö hyvinvoinnin välineenä

Ympäristö voidaan ymmärtää hyvinvoinnin merkittäväksi osatekijäksi. Repo (1990: 33) käsittelee fyysisen kyläympäristön yhdeksi paikallisten asukkaiden hyvinvoinnin välineeksi, jota voidaan tarkastella sekä elämisen toimintojen kenttänä, että kokemisen maailmana. Repo käsittelee tutkimuksessaan lähinnä vain alueellisesti suppeaa kyläympäristöä, mutta samalla tavalla voidaan koko se ympäristö, jonka kanssa yksilö on tekemisissä, ymmärtää hänen hyvinvointinsa välineeksi tai resurssiksi. Laajimmillaan esimerkiksi maailmanlaajuisten ympäristöongelmien tarkastelun yhteydessä koko maapallo voidaan ymmärtää yksilön hyvinvoinnin välineeksi.

Repo määrittelee fyysisen kyläympäristön paikallisten asukkaiden nykyisten ja tulevien toimintamahdollisuuksien perusresursseiksi eli aktiiviteettiympäristöksi, joka muodostaa asukkaidensa jokapäiväisten tekemisten fyysisen käyttövälineen, joka tulee sopeuttaa paikallisten asukkaiden kunkinhetkisiin elämisen vaatimuksiin. Ympäristön ja asukkaiden vuorovaikutus on kaksitahoinen. Revon mielestä fyysinen kyläympäristö toimii eräänlaisena paikallisena ekosysteeminä, josta ihminen on fyysisenä oliona riippuvainen. Vain ekosysteemi voi tuottaa ihmiselle hänen fyysisen kehonsa tarvitsemia välttämättömiä hyödykkeitä kuten ravintoa, happea ja vettä (ks. Nurmio 1984). Toisaalta fyysinen kyläympäristö tarjoaa elämisen toimintojen kenttänä mahdollisuuksia muun muassa asumiseen, harrastamiseen, lepoon, katseluun, kuunteluun ja yleensä vain olemiseen. Revon mielestä nämä kaikki ovat ympäristön konkreettisia käyttöarvoja, jotka liittyvät ensisijaisesti ihmisen biologisesta perusrakenteesta määräytyviin fysiologisiin tarpeisiin, mutta vaikuttavat samalla oleellisesti myös ihmisen henkiseen hyvinvointiin (Repo 1990, 34).

Revon mielestä kyläympäristö elämisen toimintojen kenttänä, aistitodellisuuden mielikuvatodellisuuden ja symbolien ilmentymänä, tyydyttää kyläläisten henkisiä tarpeita ja elämisen toimintojen kenttä lisäksi sosiologisia tarpeita, jotka myös edelleen tyydyttää henkisiä tarpeita.

Lisäksi fyysinen kyläympäristö voi yhdessä muiden elinolosuhteiden kanssa tukea, säädellä ja rajata asukkaiden mahdollisuuksia toteuttaa omaksumiaan hyvinvointi-pyrkimyksiä. Viime kädessä on Revon mielestä kysymys siitä, minkä arvon asukkaat antavat oman kylänsä fyysisestä ympäristöstä saamilleen aistihavainnoille ja mie-

likuville ja missä määrin ulkopuolelta saadut vaikutteet ohjaavat kyläympäristön sisäistä todellisuutta (Repo 1990, 49).

Repo tarkastelee lähinnä vain kyläympäristön merkitystä asukkaidensa hyvinvoinnille. Samankaltainen tarkastelu voidaan kuitenkin laajentaa mille tahansa aluetasolle. Vain elämisen toimintojen kenttä on käsite, joka on nyky-yhteiskunnassa alueellisesti rajautunut pääasiassa asumis- ja työ- ja vapaa-ajanympäristöön. Vaikka ihmiset matkustelevat nykyisin koko maapallon alueella, suurin osa heidän ajastaan kuluu edellä mainituissa ympäristöissä ja tätä kautta myös sosiologisten tarpeiden tyydyttyminen tapahtuu näissä ympäristöissä.

Sen sijaan henkisten tarpeiden tyydyttymistä ei voida rajata alueellisesti, sillä nykyaikaisen tiedonvälityksen kautta ihmisten aistitodellisuutena ja sen kautta mielikuvatodellisuutena ja symbolien oppimisen materiaalina on koko maailmasta saatavissa oleva tieto. On perusteltua olettaa, että oman lähiympäristön ulkopuolelta tulevalla tiedolla voi olla jopa enemmän vaikutusta ihmisten arvojen muotoutumiselle, kuin omalla asumis-, työ- ja vapaa-aikaympäristöllä. Tätä väitettä tukevat esimerkiksi ristiriidat, joita on syntynyt paikallisen väestön ja ulkopuolisten luonnonsuojelijoiden välille paikallisten luonnonkohteiden suojelukysymyksissä. Paloheimon (1989: 38) mukaan suurin toisilleen viestittävä ihmisryhmä ovat kulloinkin maapallolla elävä ihmiskunta ja tähän viestiin sisältyvät maapallon merkittävimmät arvot.

Revon (1990) tarkastelu lähtee humanistis-hermeneuttis-fenomenologiselta pohjalta. Hänen ihmiskäsitystään ja henkisen puolen korostunutta asemaa tässä kuvastaa hyvin tutkimuksen lähtökohta eli maaseudun fyysisen ympäristön kehittäminen paikallisten asukkaiden hyvinvoinnin ehdoilla, mikä tarkoittaa paikallisten asukkaiden elämisen laatua ja tasoa koskevien arvostusten ja tarpeiden huomioon ottamista. Toiseksi ympäristön alisteisuutta kuvaa hänen käyttämänsä ilmaisu ympäristöstä ihmisten tarpeentyydytyksen välineenä, eikä resurssina, mitä termiä usein käytetään (ks. esim. Aronen & Siirilä 1981). Näin ollen on loogista, että Repo kiteyttää ympäristön merkityksen kyläyhteisön asukkaille siihen, että se välittävien tekijöiden kautta tyydyttää heidän henkisiä tarpeitaan. Asukkaiden fyysisten tarpeiden tyydyttyminen piiloutuu Revon tarkastelussa ilmeisesti elämisen toimintojen kenttään, eli niillä on vain välinearvo sosiaalisten ja henkisen tarpeiden tyydyttymisessä.

Jos edellä mainittu oletus, että ihmisten henkiset tarpeet ja arvot muotoutuvat suurimmaksi

osaksi tai edes osittain oman lähiympäristön ulkopuolelta saadun informaation ja vaikutteiden seurauksena, vaikuttaa pelkästään kyläyhteisön tarkastelu yksinomaan henkisten tarpeiden tyydyttämisen välineenä kaksinkertaisesti ristiriitaiselta. Jos kyläyhteisöllä ei ole ensisijaista roolia henkisten tarpeiden ja arvojen muotoutumisessa, on epäuskottavaa, että sillä olisi keskeinen merkitys niiden tyydyttämisen kannalta. Toiseksi jos ihmisen fyysinen toiminta ja olemassaolo tapahtuvat enimmäkseen lähiympäristössä, tuntuu oudolta jättää fyysiset tarpeet ja niiden tyydyttyminen kokonaan tarkastelun ulkopuolelle, ikään kuin ihmisen olisi olemassa vain henkisenä olentona, jolla ei ole lainkaan fyysisiä tarpeita.

Yleisesti ihmisen fyysisen olemuksen unohtaminen saattaa jopa olla osaselityksenä ympäristön pilaantumiseen. Kun ihmisen fyysistä olemusta ei pidetä arvossa, ei myöskään osata pitää häntä fyysisen ympäristön ja luonnon osana, mistä taas seuraa, että fyysistä ympäristöä ei arvosteta riittävästi, mikä taas johtaa sen pilaantumiseen.

Hyvinvoinnin kaksiulotteinen olemus

Edellä todetun pohjalta on perusteltua jakaa hyvinvointi kahteen osatekijään: tarpeentyydytykseen ja itsensä toteuttamiseen. Tarvekäsite voidaan rajata koskemaan vain ihmisen lajityypillisiä biologis-fysiologisia eksistenssitärpeita, joiden tarveluonteesta hyvinvointitutkijat ovat jokseenkin yksimielisiä.

Kiviniemi (1971) esittää kuusi kriteeriä sille, että tarve on perustarve. Nämä ovat 1) synnynäisyys, 2) autonomisuus eri merkityksissään, 3) esiintymisfrekvenssi, 4) hierarkkinen ensisijaisuus, 5) eliminoituvuus ja 6) estymisen aiheuttaman frustraation voimakkuus. Kiviniemi ei löydä tarpeita, jotka voitaisiin määrittellä perustarpeiksi kaikilla näillä kriteereillä, mutta hän toteaa, että eksistenssitärpeet eli biologis-fysiologiset tarpeet ovat perustarpeita useimmilla kriteereillä.

Näin ollen perustarvekäsitteestä voidaan luopua sen aiheuttamien sekaannusten vuoksi ja puhua eksistenssitärpeistä hyvinvoinnin peruskategoriana. Eksistenssitärpeiksi voidaan määrittellä ne biologis-fysiologiset elämän säilyttämisen tarpeet, jotka ovat suurin piirtein samat ihmisillä ja eläimillä. Ne ovat synnynnäisiä ja pohjautuvat ihmisen lajityypillisiin ominaisuuksiin. Ne ovat autonomisia eli riippumattomia sosiaalisista suhteista, niiden esiintymisfrekvenssi on tiheä ja ne ovat hierarkkisesti primäärejä, koska niiden kohdalla on kyse yksilön eksistenssistä.

Niiden tyydyttämistä ei voi korvata toisten tarpeiden tyydyttämisellä ja niiden tyydytyksen esittäminen aiheuttaa voimakkaan frustraation.

Näin määritellyt eksistenssitärpeet ovat olemassaolevia biologis-fysikaalisia ilmiöitä. Sen sijaan se, miten yksilö kokee tarpeiden olemassaolon on toinen asia. Esimerkiksi hapen saannin tarve on eksistenssitärve, mutta siitä huolimatta ihminen ei ryhdy tarvekäyttämiseen hapen saamiseksi, jos hän hengittää hiilimonoksidia eli häkää. Tässä tapauksessa yksilö ei tiedosta tarvettaan eli hänessä ei tarpeen seurauksena ole syntynyt vastaavaa tarvetilaa. Useimmiten eksistenssitärpeetkin silti synnyttävät yksilön tietoisuuteen vastaavan tarvetilan, ravinnon tarve nälän tunteen, nesteen tarve janon tunteen, unen tarve väsymyksen jne. Ihminen voi kuitenkin erehtyä eksistenssitärpeistaan. Pelastuksena on se, että niiden olemassaolosta on saatavissa objektiivista tietoa tieteellisillä menetelmillä. Tämä on myös vankka peruste sille, että vain biologis-fysikaalisia eksistenssitärpeitä voidaan pitää varmasti tarpeina. Niin sanotuista korkeammista tarpeista yksilö voi erehtyä vielä pahemmin, mutta niistä ei objektiivista varmaa tietoa saada edes tieteen avulla.

Objektiivinen tieto eksistenssitärpeistä

Biologis-fysikaalisista eksistenssitärpeistä voidaan saada tieteellisillä menetelmillä objektiivista tietoa ilman, että tutkijoiden tai tutkittavien subjektiiviset preferenssit merkittävästi vaikuttavat tutkimustuloksiin. Lähinnä biologian, kemian ja fysiikan tutkimusmenetelmillä ihmistä tutkimalla saadaan selvyyttä ihmisen tarpeista. Käytännössä ihmisen biologiaa ja kemiaa tutkitaan pääasiassa lääketieteessä. Lääketieteen sosiologiassa sairaus hahmotetaan psykofyysiseksi, sosiaaliseksi ja koetuksi tilaksi (ks. Purola 1972). Psykofyysinen osa sairautta eli lääketieteellisessä mielessä tauti on ihmisen sisäisen luonnonjärjestelmän häiriötila, jonka äärimmäinen seuraus on kuolema. Ekologisen terveystieteiden mukaan nämä häiriötilat ovat seurausta organismien ja sen ympäristön epätasapainoilasta (ks. Karisto 1984). Elimistö esimerkiksi käyttää koko ajan ulkopuoleltaan ottamia aineita, happea, ravintoaineita, kivennäis- ja hivenaineita, vitamiineja jne. Näiden saannin vähetessä syntyy biologisfysikaalisia eksistenssitärpeitä, ravinto- ym. aineiden puutostiloja. Yksilö, jonka eksistenssitärpeitä ei ole tyydytetty, joutuu em. häiriötilaan ympäristösuhteessaan, mistä seuraa ajan myötä sairastuminen ja lopulta kuolema.

Lääketieteen keinoin elimistöistä voidaan määrittellä objektiivisesti esimerkiksi veren sokeripitoisuuden avulla yksilön ravitsemustila. Näin ollen eksistenssitarpeiden tutkija voi sanoa varmuudella tutkittavalle, että sinulla esiintyy ravinnon tarvetta, vaikka tutkittava jostain syystä ei subjektiivisesti kokisikaan olevansa nälkäinen. Käytännössä ihminen kuitenkin yleensä tietää eksistenssitarpeiden ollessa kyseessä, mitä hän tarvitsee. Tämä ilmeisesti perustuu ainakin osittain oppimiseen. Joskus kuitenkin ihmisillä esiintyy häiriötiloja, joissa eksistenssitarpeen tyydyttämättömyys ei aiheuta »oikeaa» tarvetta. Ihmisen psyykkiset häiriötilat voivat johtua eksistenssitarpeiden tyydyttämättä jättämisestä ja siitä seuranneesta fysiologis-kemiallisesta puutostilasta tai elimellisestä taudista. Psyykkiset häiriötilat voivat kuitenkin esiintyä myös yksilön sisäsyntyisten perinnöllisten ominaisuuksien johdosta tai sosiaalisten kokemusten laukaisemana. Äärimmäinen esimerkki psyykkisen häiriötilan seurauksena on itsemurha, jossa ihminen kokee olevansa tilassa, josta pääsee eroon itsetuhon kautta. Ihmisen psyykkinen puoli ei kuitenkaan ole kokonaan palautettavissa biologisfysiologiseen eikä niin ollen myöskään tarvekäsitteeseen. Itsetuhon tarve ei näin ollen ole todellinen tarve, vaikka se saattaa osittain olla seurausta eksistenssitarpeiden tyydyttämättömyydestä. Pikeminkin itsetuhon tarve ilmentää sitä, että yksilön mahdollisuudet itsensä toteuttamiseen ovat jostain syystä estyneet ja yhtenä esteenä voi olla eksistenssitarpeiden tyydyttämättömyys.

Objektiivinen tieto eksistenssitarpeista on siis empiristä eli aposteriorista tietoa. Tarpeiden tutkimuksessa voidaan käyttää luonnontieteellisiä menetelmiä ja toteuttaa positivistista tieteenihannetta. Objektiivisen tiedon käsite kuitenkin sinänsä sisältää myös arvoalinnan ja jos objektiivisen tiedon mahdollisuus kiistetään, voidaan myös ympäristön merkitys eksistenssitarpeiden tyydyttämiselle kiistää (ks. Monod 1973, 176–177).

Sen sijaan jo yksilön kokema tarvetila sisältää subjektiivisen elementin ja hänen tarpeentyydytysprosessinsa on lisäksi sosiaalisesti ja kulttuurisesti sidonnainen. Kaikki subjektiivinen, sosiaalinen ja kulttuurinen hyvinvointia määrittävä on arvosidonnaista ja kuuluu tarvekäsitteen ulkopuolelle itsensä toteuttamisen käsitteen alaan.

Arvot kulttuurisen ja psyykkisen todellisuuden ilmiönä

Niiniluodon (1984) mukaan arvot kuuluvat Popperin (1975) maailmaan 3, eli kulttuurin tuot-

teisiin. Arvot konkretisoituvat kulttuuriesineissä, kirjoissa ja muissa informaatiotalenteissa sekä tavoissa ja käyttäytymismuodoissa. Jos kuvitellaan, että neutronipommi tuhoaisi ihmiset maapallolta, mutta materia säilyisi, voisi ulkoavaruudesta maapallolle saapuva älyllinen olento saada melko hyvän käsityksen siitä, millaiset arvot täällä ovat vallinneet.

Arvoilla on objektiivista tai universaalialuonetta, sillä mitä samankaltaisemmissa oloissa yksilöt ovat eläneet, sitä todennäköisempää on, että heidän arvoillaan on paljon yhteistä. Silti arvoilla on myös voimakkaasti subjektiivinen luonne, sillä on ilmeistä, että kahden yksilön tietoisuus, persoonallisuus ja arvot niiden osana eivät koskaan ole yhtenevät.

Arvokäsitteen sisältö määräytyy hyvin pitkälle sen mukaan, millainen arvofilosofinen lähestymistapa omaksutaan. Tämän artikkelin arvokäsitystä voitaisiin pitää relativistissubjektivistisena tai konstruktivistisena. Arvot ovat siis toisaalta kulttuuri- ja yhteiskuntatason kategoria, mutta toisaalta yksilötason kategoria. Ne ovat ihmisen luoma suhteellisen itsenäinen osa todellisuutta, joka ilmenee kirjoitettuna tekstinä, puhuttuna kielenä jne. Arvo ei siis ole subjektista riippumaton osa todellisuutta, mutta se ei myöskään ole vain subjektin ajatusprosessissa ilmenevä ajatus.

Yhteiskunnan ja kulttuurin arvoina voidaan pitää sellaisia asioita, joita yleisesti pidetään hyvinä, arvokkaina, kauniina, eettisesti hyväksytyinä ja tavoittelemisen arvoisina. Yksilön arvoina puolestaan voidaan pitää niitä asioita, jotka ovat yksilölle vastaavassa asemassa. Arvoja ei kuitenkaan voida tarkastella pysyvänä kategoriana, sillä ne muuttuvat koko ajan. Yksilö muokkaa tietoisuudessaan koko ajan omia arvojaan uusia kokemuksia saadessaan. Samalla myös yhteiskunnan ja kulttuurin arvot muuttuvat yksilöiden arvojen muutosten seurauksena. Itse asiassa koko ajan on käynnissä arvottamisprosessi, jossa yksilöt ovat vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa.

Yksittäisistä arvoista puhuminen on aina tämän prosessin pysäyttämistä ja joidenkin sen osien ottamista erilleen kokonaisuudesta. Huomionarvoinen seikka on myös se, että yhteiskunnassa ja kulttuurissa ei laajassa mitassa vallitse arvojen konsensus, vaan arvojen sekamelska. Jotkut arvot korostuvat tiettyinä aikoina taantukseen ajan kuluessa uusien arvojen syrjäyttämänä. Yhteiskunnan ja kulttuurin arvot eivät myöskään ole suoraan yksilöiden arvojen summa, sillä kulttuurissa korostuvat sellaisten yksilöiden arvot, joilla on kyky tehokkaimmin käyttää hyväkseen informaatiokanavia. Tämä seuraa suoraan kulttuurin määritelmästä, jonka mukaan kulttuuri on ihmisen symbolitiedon tuote.

Edellä mainittiin ulkoavaruudesta saapura tarkkailija, joka voisi saada kulttuurin tuotteiden perusteella käsityksen kulttuurissamme vallitsevista arvoista. Hänellä olisi kuitenkin vielä huomattavasti paremmat mahdollisuudet saada käsitys kulttuurin arvoista, jos neutronipommi ei olisi hävittänyt ihmisiä ja hänellä olisi mahdollisuus tarkkailla heitä. Tässä tulee kuitenkin esiin ihmistieteiden ikuinen paradoksi. Ulkopuolisen tarkkailijan on mahdoton päätellä toisten käyttäytymisestä ehdottoman oikein, miksi he käyttäytyvät kuten käyttäytyvät. Mukaan tulevat aina tarkkailijan omat arvot, joiden perusteella hän tekee tulkintojaan.

Arvoista saatava tieto ei siis ole objektiivista samassa mielessä kuin biologis-fysiologisista tarpeista saatavissa oleva tieto. Näin ollen arvoista ei voi saada subjektin preferensseistä riippumatonta tietoa, koska sekä arvoissa että niiden tulkinnassa on aina mukana subjektin preferenssejä. Tämä ei estä sitä, että voidaan luonnehtia tietyssä yhteiskunnassa ja kulttuurissa tietynä aikana vallitsevia arvoja. Kuitenkin arvotieto on täydellisimmillään silloin, kun otetaan mukaan yksilön oma arvotieto. Yksilö tietää itse parhaiten omat arvonsa, koska hän luo ne itse ympäristöstään saamiensa vaikutteiden pohjalta. Arvot ovat yksilön tietoisuuden tuote ja tästä syystä hän ei voi erehtyä arvoistaan samalla tavalla kuin tarpeistaan. Näin on ainakin oletettava, koska ei ole olemassa mitään keinoa »tarkistaa», että yksilö tietää omat arvonsa.

Yritykset arvojen empiiriseen tutkimiseen kysely- ja haastattelumenetelmillä ovat yleensä kohdanneet suuria vaikeuksia. Ihmisten on esimerkiksi todettu vastaavan kysymyksiin siten, kuin he odottavat, että heidän haluttaisiin vastaavan tai he painottavat vastauksissaan ajankohtaisia asioita, mikä saa aikaan sen, että kyselyjen tulosten mukaan arvot vaihtelevat voimakkaasti esimerkiksi taloudellisten suhdanteiden tai ympäristökatastrofien mukana.

Toiseksi varsinkin ihmisten ympäristöä koskevia arvostuksia selvitetessä on todettu, että kyselyssä ilmitulleiden vastausten ja vastaajien aktuaalisen käyttäytymisen välillä vallitsee ristiriita (ks. Uusitalo 1986). Ihmiset esimerkiksi kannattavat energian säästöä ja vastustavat ilman saastumista, mutta silti käyttävät innokkaasti yksityisautoa. Käyttäytymistä mielipiteiden vastaisesti voidaan perustella esimerkiksi sillä, että mielipiteistään huolimatta ihmiset tekevät valintojaan taloudellisen rationaalisuuden perusteella, ja koska ympäristön pilaaminen ei maksa suoranaisesti mitään, sitä tehdään, vaikka ehkä vähän huonolla omallatunnolla.

Uusitalo (1986: 11) toteaaakin, että ympäristön laatua koskevat tarpeet eivät artikuloidu markkinamekanismin eivätkä poliittisen mekanismin kautta, koska ei ole olemassa selkeästi rajattua ympäristönsuojelun intressiryhmää eikä ympäristön laadun huononemista oteta huomioon kustannuksina taloudellisessa päätöksenteossa.

Hyvinvoinnin mittaaminen ja arviointi

Hyvinvoinnin mittaaminen voidaan tämän tutkimuksen käsitejärjestelmän perusteella jakaa kahteen osaan: tarpeentyydytyksen tason mittaamiseen ja itsensä toteuttamisen tason mittaamiseen. Tarpeentyydytyksen tason mittaaminen on teoriassa yksinkertaista. Periaatteessa se voitaisiin mitata tutkimalla väestön elimistön tilaa ja kuolleisuutta. Parhaiten saataneen selvää tarpeentyydytyksen tason puutteista tutkimalla sitä onko väestössä havaittavissa aliravitsemusta, ympäristöperäisiä tai muita eksistenssitarpeiden tyydyttämättömyydestä johtuvia sairauksia ja mikä on näiden osuus kuolinsyinä.

Käytännössä lääketieteellinen ihmisten terveydentilan seulonta on hankalaa ja kallista. Lisäksi ongelmana on yleensä ihmisten terveydentilaa koskevien aineistojen vähyys ja tutkimusta hankaloittavat salassapitosäännökset. Objektiviivisena pidettäviä tilastoja ovat lähinnä kuolleisuustilastot. Sen sijaan ihmisten terveydentilasta laaditut laajat tutkimukset ovat yleensä haastattelututkimuksia, joiden antama tieto sisältää subjektiivisen komponentin eikä täytä tämän tutkimuksen tarvekäsityksen mukaisen tarvetiedon vaatimusta. Haastattelututkimuksissa on esimerkiksi todettu naiset huomattavasti miehiä sairaammiksi, mutta kuolleisuustilastot antavat täysin päinvastaisen tuloksen (ks. Karisto 1984).

Itsensä toteuttamisen mittaaminen on luonteeltaan toisenlaista. Oikeastaan itsensä toteuttamista ei voi lainkaan mitata, vaan kyse on pikemminkin arvioinnista. Itsensä toteuttamisesta voidaan saada tietoa kysymällä suoraan ihmisiltä, millaisiksi he kokevat mahdollisuudet itsensä toteuttamiseen ja miten he käyttävät näitä mahdollisuuksia hyväkseen. Vaarana on aina kuitenkin se, että kysymyksillä johdatellaan vastaajia antamaan tietynlaisia vastauksia. Vapaamuotoinen haastateltavien elämäkertoihin perustuva tutkimusote voi myös olla hedelmällinen itsensä toteuttamisen muotoja kartoitettaessa (ks. Roos 1987). Yleensäkin viime vuosina sosiologiassa harjoitettu elämäntapatutkimus sopii hyvin arvojen ja itsensä toteuttamisen tutkimukseen.

Toinen mahdollisuus on se, että tutkija itse määrittelee itsensä toteuttamisen »ihanteen» omista arvolähtökohdistaan ja vertaa keräämänsä materiaalin antamaa kuvaa tähän. Tässä tutkimusmallissa on mahdollista käyttää myös tilastoaineistoja, mikäli itsensä toteuttaminen määritellään niin, että sen raameihin sopivia tilastoja on olemassa. Esimerkiksi koulutus- ja vapaa-aikapalvelujen käytöstä kertovat tilastot voisivat kuvata itsensä toteuttamisen muotoja. Tutkija voi myös lähteä mukaan esimerkiksi tietyn yhteisön toimintaan ja elämään ja siten kartoittaa yhteisössä vallitsevia arvoja ja itsensä toteuttamisen muotoja. Tämä ns. toimintatutkimuksen (ks. esim. Hautamäki 1979) metodi sopii hyvin kyseisen tutkimustehtävän suorittamiseen.

Kolmanneksi itsensä toteuttamisen muotoja ja niiden perustana olevia arvoja voidaan tutkia analysoimalla vallitsevan kulttuurin tuotteita, kuten kauno- ja tieteellistä kirjallisuutta, sanoma- ja aikakauslehtiä, televisio- ja radio-ohjelmia, elokuvia ja muita kulttuurin tuotteita. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että ns. ilmaistut arvot eivät välttämättä välitä arvojen kokoa kuvaa, vaan on tarkasteltava myös arvojen konkretisoidumista ihmisten arkitoiminnassa.

Kuitunen (1986) peräänkuuluttaa kriittistä hyvinvointisuuntautunutta aluetutkimusta, »jossa tutkijoiden arvot ja asenteet ovat keskeinen osa tutkimusprosessia». Tämä on oikeastaan ainoa mahdollisuus itsensä toteuttamisen tutkimuksessa, koska tutkija ei voi sulkea pois omia arvojaan ajattelustaan ja toiminnastaan, varsinkaan arvidonnoisia asioita tutkittaessa. Hyvinvoinnin mittaaminen ja arviointi voisi koostua tarpeentyydytyksen mittaamisesta ja itsensä toteuttamisen mittaamisesta tai arvioinnista. Ongelmana on näiden suhteuttaminen toisiinsa hyvinvoinnin tasoa määriteltäessä. Koska eksistenssitarpeiden tyydyttäminen on ehdoton edellytys hyvinvoinnille tulisi niiden osuutta painottaa voimakkaasti. Asunnottomien paleltumiskuolemat tai ympäristöperäiset syöpätapaukset ovat painoarvoltaan toista luokkaa kuin hyvät golfpeluumahdollisuudet. Muuttujille voidaan laatia painoarvokäyvä tai taulukko. Tämän avulla voidaan suhteuttaa toisiinsa tarpeentyydytys ja itsensä toteuttaminen.

Nimenomaan tällaisten painoarvojen asettamisessa tutkijan omilla arvoilla on keskeinen merkitys.

Ekologinen elämäntapa ja sen rakenteelliset esteet

Arvoilla on keskeinen yhteys toimintaan; ne toisaalta suuntaavat toimintaa, toisaalta konkre-

tisoituvat toiminnassa. Kun kysely- ja haastattelututkimuksissa saatujen mielipiteiden ja käyttäytymisen välillä vallitsee edellä todetun kaltainen ristiriita, ei mielipiteiden voida katsoa edustavan ihmisten todellisia arvoja. Uusitalo (1986) käyttääkin tutkimuksessaan termiä ympäristöasenteet, mikä sopiikin tähän yhteyteen paremmin kuin ympäristöarvot käsite.

Ympäristöarvoista saadaan relevanttia tietoa vasta tutkimalla mielipiteiden tai asenteiden sekä käyttäytymisen välistä suhdetta. Tähän voidaan päästä elämäntapatutkimuksella, jossa selvitetään ihmisten jokapäiväisen arkielämän käytäntöjä ja niiden suhdetta ekosysteemin toimintaan. Ympäristönsuojelun kannalta ihannetapaus olisi ekologista elämäntapaa toteuttava ihminen jonka ympäristöystävälliset asenteet konkretisoituvat arkitoiminnassa ja muuttuvat samalla asenteista arvoiksi.

Elämäntapatutkimukseen liittyy monia mielenkiintoisia sosiologisia teorioita. Esimerkiksi Durkheimin (1982) ja Parsonin (1949) kehittämä sosialisaatioteoria korostaa yhteisön vaikutusta yksilön toiminnan taustalla. Vastakkaista näkemystä edustaa eksistentialismi (ks. Sartre 1968), jonka mukaan ihminen on radikaalisti vapaa toiminnassaan. Vaikka eksistentialismin näkemys ihmisen vapaudesta on ongelmallinen, on Sartren korostama yksilön vastuu yhä individualisoituvassa yhteiskunnassa erittäin huomionarvoinen. Myös eksistentialismin mukaan vapaudesta seuraava ahdistus on jokapäiväinen ilmiö ihmisillä, jotka eivät voi käyttäytyä ympäristöasenteidensa mukaisesti. Voidaan nimittäin ajatella, että tietoisuus on vapaampi kuin toiminta ja tästä seuraa ahdistus.

Olennaista ympäristöasenteiden ja käyttäytymisen välisen ristiriidan tutkimisessa onkin nimenomaan selvittää niitä rakenteita, jotka estävät ekologisen elämäntavan toteuttamisen. Vaikka yksilöllä onkin eksistentialistien korostamaa vastuusta, hän ei kuitenkaan ole yksin vastuussa toiminnastaan, koska toiminnan ehdot ovat hyvin pitkälle rakenteellisia (ks. Uusitalo 1986). Keski-Petäjän (1991) mukaan ihmisen elämää määräävät hyvin pitkälle hänen sitoutumisensa »elämänprojekteihin», pitkän aikavälin hahmotuksiin, joita ihmiset tekevät. Tällaisia sitoutumisia tai sidoksia ovat esimerkiksi työpaikan ja asumismuodon valinta.

Nämä sidokset asettavat elämäntavalle ehtoja, joiden rikkominen on usein mahdotonta sidosta purkamatta. Esimerkiksi kerrostaloasukas ei voi valita käyttämäänsä lämmitysenergiamuotoa vaihtamatta asuntoa, mikä taas muiden taloudellisten ja sosiaalisten sidosten takia voi olla mahdotonta.

Ihmisten elämäntapaa määrittävät sidokset, varsinkin työhön, asumiseen ja vapaa-ajan viettoon liittyvät ja niistä seuraavat liikkumiseen ja energiankulutukseen liittyvät sidokset ovat spatiaalisia. Tämä tuo ekologisen elämäntavan tutkimukseen selvän aluetieteellisen komponentin: on tutkittava niitä alueellisia rakenteita, jotka estävät ekologisen elämäntavan toteuttamista.

Rakenteellisten tai institutionaalisten seikkojen lisäksi ekologisen elämäntavan esteinä voi olla sosiaalisia ja psykologisia seikkoja eli niitä, jotka muokkaavat yksilöiden arvot ja asenteet sellaisiksi kuin ne ovat. Tästä syystä myös arvojen taustan tutkimus on tarpeellista tehtäessä ihmisen ja ympäristön suhteeseen liittyvää alueellista hyvinvointitutkimusta.

KIRJALLISUUS

- Allardt, Erik (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Wsoy. Helsinki.
- Aronen, Kauko & Siirilä, Seppo (1981) Hyvinvointierot ja alueellinen erilaistuneisuus. *Tampereen yliopisto. Aluetiede. Tutkimuksia B 27*.
- Durkheim, Emile (1982) *Sosiologian metodisäännöt* (Les règles de la méthode sociologique, 1895) Tammi. Helsinki.
- Hautamäki, Lauri (1979) *Elävä kylä, kylätoiminnan opas*. Gummerus. Jyväskylä.
- Karisto, Antti (1984) Hyvinvointi ja sairauden ongelma. Suomea ja muita Pohjoismaita vertaileva tutkimus sairastavuuden väestöryhmittäisistä eroista ja sairastavuudesta hyvinvoinnin vajeena. *Kansaneläkelaitoksen julkaisuja M:46*. Helsinki.
- Keski-Petäjä Timo (1991) Elämänkulku ja reaaliyhteiskunnan logikka. Teoksessa Jouni Häkli & Jorma Kuitunen (toim.) *Avauksia restruktuuraatioon: Tampereen yliopisto, Aluetieteen laitos*. Sarja A 11.
- Kiviniemi, Markku. (1971) Tarpeet ja yhteisöt. *Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia* 163.
- Kortteinen, Matti (1982) *Lähiö*. Otava. Helsinki.
- Kuitunen, Jorma (1986) Hyvinvointitavoite, aluetutkimus ja alueellinen kehittäminen. Kohti hyvinvointisuuntautunutta aluetutkimusta. *Tampereen yliopisto. Aluetiede. Tutkimuksia B 14*.
- Leontjev, A.N. (1975) *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. Kansankulttuuri. Helsinki.
- Monod, Jacques (1973) *Sattuma ja välttämättömyys*. Wsoy. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka (1984) *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofia esseitä tiedosta ja sen arvosta*. Otava. Helsinki.
- Nurmio, Harri (1984) Ympäristön arviointi, sen perusteista ja käytännöstä, esimerkkinä Kaukajärvi ja Leinola-Holvasti. *Tampereen yliopisto. Aluetiede. Tutkimuksia B 34*.
- Paloheimo, Eero (1989) *Maan tie*. Wsoy. Helsinki.
- Parsons, Talcott (1949) *The structure of social action*. The Free Press, Glencoe.
- Popper, Karl (1975) *Objektive knowledge. An evolutionary approach*. Clarendon Press. Oxford.
- Purola, Tapani (1972) A systems approach to health and health policy. *Med Care* 1972: 10.
- Repo, Esko (1990) Fyysisen kyläympäristön kehittäminen monitasosuunnittelun osana. *Acta Universitatis Tamperensis*. Ser. A vol 298. Tampereen yliopisto.
- Riikinen, Olavi (1987) Hyvinvointiteorioista. *Sosiaalinen aikakauskirja* 5/6.
- Roos, J.P. (1978) *Suomalainen elämä*. SKS. Helsinki.
- Sartre, Jean-Paul (1968) *Being and nothingness*. (Letre et le neant, 1943) Washington square press. New York.
- Tuomi, Ossi (1991) Hyvinvointi, alueellisuus ja tutkimuksen restruktuuraatiohaasteet. Teoksessa Jouni Häkli & Jorma Kuitunen (toim.): *Avauksia restruktuuraatioon, Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos*. Sarja A 11.
- Uusitalo, Liisa (1986) Suomalaiset ja ympäristö. Tutkimus taloudellisen käyttäytymisen rationaalisuudesta. *Acta academiae oeconomicae helsingiensis*. Series A:49.